

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
БОЛГАРСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

Інститут української мови Національної академії наук України
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні
Національної академії наук України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Інститут літератури Болгарської академії наук
Інститут болгарської мови імені професора Любомира Андрейчина
Болгарської академії наук
Шуменський університет імені Єпископа
Константина Преславського
Науковий центр православної культури і мистецтв
«Святий Архангел Михаїл» (Шумен)

*Присвячено 300-річчю від дня
народження Григорія Сковороди*

МАТЕРІАЛИ
II Міжнародної славістичної конференції,
присвяченої пам'яті
СВЯТИХ КИРИЛА І МЕФОДІЯ

Київ — Софія — Харків — Шумен
Харківське історико-філологічне товариство

18 травня 2022

Матеріали II Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія / за заг. ред. О. О. Маленко. Харків – Шумен : ХНПУ; ХІФТ, 2022. 375 с.

Рекомендувала до друку вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 5 від 24 червня 2022 року)

ISBN 978-966-1630-55-9

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Редакційна колегія:

Маленко Олена, докт. філол. наук, проф.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Корнієнко Світлана, канд. філол. наук, доц., докторант; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Нестеренко Наталя, канд. філол. наук, доц.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Полозова Олена, канд. філол. наук, доц.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Петришина Ольга, канд. філол. наук, доц.; ТНПУ імені Володимира Гнатюка

Рецензенти:

Нелюба Анатолій, докт. філол. наук, проф.; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Горголюк Ніна, канд. філол. наук, доц., заступник директора з наукової роботи; Інститут української мови НАН України
Кравець Лариса, докт. філол. наук, проф.; Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

У «Матеріалах» уміщено доповіді українських, болгарських, польських, словацьких мовознавців, літературознавців, істориків, педагогів-методистів, магістрів, магістрантів, які взяли участь у II Міжнародній славістичній конференції, присвяченій пам'яті святих Кирила й Мефодія, що відбулася в Харкові 18 травня 2022 року. Питання наукового обговорення висвітлюють основні напрями сучасних досліджень у мовознавстві, літературознавстві, історії, дидактиці.

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти всіх рівнів, учителів.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, Україна, 61002

© Автори доповідей, 2022
© Дизайн Т.Лисиченко, 2022

**СЛОВ'ЯНСЬКІ ЛІТЕРАТУРИ У СВІТОВОМУ
КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ.
ІСТОРІЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ**

**СЛАВЯНСКИТЕ ЛІТЕРАТУРИ В СВЕТОВНИЯ
КУЛТУРЕН КОНТЕКСТ.
ИСТОРИЯ НА СЛАВЯНСКИТЕ НАРОДИ**

Антонова Александра

ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ И ЛИТЕРАТУРНО ИСТОРИЗИРАНЕ
(ВАСИЛ ПУНДЕВ И БОЯН ПЕНЕВ) 206

Бойчева Мая

ПЕРСОНАЖ И НАРАТИВ: БЕРКОВСКИ В «МИНАЛОТО»
НА СТОЯН ЗАИМОВ 215

Василенко Яна

СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР ТОПОСУ РІКИ: ДНІПРО 223

Налбантова Елена

БЕСАРАБЦИ — ПРЕВОДАЧИ
НА ПЪРВАТА ДРАМА НА БЪЛГАРСКИ 231

Грицак Наталія

У ПОШУКАХ ВЛАСНОГО «Я» (НА МАТЕРІАЛІ
РОМАНУ «БУБА» БАРБАРИ КОСМОВСЬКОЇ) 235

Iliev Ivelin / Ілієв Івелін

СВ. АЛЕКСИЙ, ЧОВЕК БОЖИ — ПЪТЯТ НА СВЕТОСТТА
МЕЖДУ ИЗТОКА И ЗАПАДА 240

Левченко Наталія

ПЕРЕКЛАД БІБЛІЇ ЯК ЛІНГВІСТИЧНО-ГЕРМЕНЕВТИЧНА
ПРОБЛЕМА 246

ПЕРЕКЛАД БІБЛІЇ ЯК ЛІНГВІСТИЧНО-ГЕРМЕНЕВТИЧНА ПРОБЛЕМА

Левченко Наталія

доктор філологічних наук, професор,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
natlevchenko@meta.ua

Першими зразками тлумачення Біблії в давньокиївській літературі, поза сумнівом, є її перші переклади. За відомою легендою слов'янський переклад Святого Письма з грецької мови був зроблений святими рівноапостольними братами болгарського походження Кирилом і Мефодієм у другій половині IX ст. Хрещення Русі за часів князя Володимира сприяло поширенню цього перекладу в новостворених церквах Русі. Насправді старослов'янський переклад комплекту біблійних книг був так само, як і у випадку з перекладом Септуагінти, довготривалим процесом, що розтягнувся на кілька століть, від IX до XII [Thomson; Алексеев]. Цим і пояснюється те, що тривалий час старокиївські книжники не мали комплексного, цілого старослов'янського перекладу Біблії, а лише окремі книги чи фрагменти, зокрема такі, як Остромирове Євангеліє (1056–1057), Архангельське Євангеліє (1092), Псалтир, Апостол та ін., що, з одного боку, ускладнювало, а з іншого — заохочувало розвиток біблійної герменевтики. Та як би там не було, а поширення християнства, зміцнення релігійної цілісності й ідентичності громади потребувало входження в життя українського народу Святого Письма.

Біблія поступово формувала ієрархію системи текстів київської доби й, зрештою, стала її ключовою фігурою з огляду на те, що «Писання, — наголошував свого часу французький православний мислитель Олів'є Клеман, — втілює в собі Слово, а втілення Слова довершує перетворення слухання читання слова в святу Євхаристію» [Клеман, с. 95].

Отож перекладена Біблія була покликана забезпечувати утвердження й поширення християнства в Київській Русі. Однак українське Середньовіччя практично не знало Біблії в її цілісній формі. Вона функціонувала як віртуальне явище, була представлена в реальному церковному й культурному побуті кількома

типами збірок, що, звісно ж, спонукало до активізації тлумачення Святого Письма з огляду на те, що фрагментарність змісту ускладнювала його розуміння.

Функцію роз'яснення Святого Письма взяла на себе біблійна герменевтика, яка розцінювала текст як низку знаків, організовану в систему подібностей і відмінностей, тому розуміння цих символів перекладачем було запорукою успішного перекладу тексту внаслідок його правильного тлумачення. Кілька століть по тому німецький філософ, засновник «філософської герменевтики» Ганс-Георг Гадамер писав таке: «У будь-якому разі герменевтичний підхід до тексту полягає в тому, щоб зосереджуватися не стільки на ступені перекладності тексту, скільки на ступені його неперекладності» [Гадамер, с. 145]. Отже, першочерговим завданням перекладача було, є і буде правильне розуміння тексту, що передбачає його пояснення, тому переклад, розуміння та тлумачення стали спорідненими поняттями й вибудували закономірний логічний ланцюжок у галузі перекладу й герменевтики Біблії в літературі старокиївської доби.

Історія перекладу має глибоке коріння. Першими свідченнями використання перекладу, наприклад, І. Карс називає написи, датовані III-ім тисячоліттям до н. е., знайдені на гробницях правителів Елефантини часів VI династії, які жили у двомовному прикордонному регіоні давнього Єгипту [Kurz, с. 213–216]. Дж. Файнген згадує про глиняні таблички з написом вавилонською й урійською мовами, які було знайдено в Ноузі (бл. 2500 р. до н. е.), про двомовну шумерську лексикографію [Finegan, с. 66–67]. Він стверджує, що аккадсько-шумерська двомовність зародилася під час запозичення аккадцями шумерської мови бл. 1900 р. до н. е., коли шумерські писарі, що вже звикли складати переліки слів однією мовою, почали додавати до шумерських слів аккадські переклади, унаслідок чого виникли перші двомовні словники. А під час археологічних розкопок в Угариті було знайдено вже чотиримовний шумерсько-аккадсько-хурритсько-угаритський словник [Hoof, с. 229–241].

Знаходимо підтвердження наявності володіння кількома мовами й навичок перекладу також у самій Біблії, зокрема в II Книзі Царів, де єврейські парламентарі звертаються до урядовця царя Ассирії Санхериба з проханням: «Розмовляй, будь ласка, із твоїми рабами по-арамейському, бо ми розуміємо цю мову; не говори

до нас по-юдейському, щоб не розуміли люди, оті на мурі» (II Царів 18: 26). Схоже прохання повторюється й у Книзі Пророків: «Говори, будь ласка, із твоїми слугами по-арамейському, бо ми розуміємо! Не говори з нами по-юдейському вголос для людей, що на мурі» [Ісаї 36, с. 11]. Згадані біблійні цитати засвідчують, що асирійські воєначальники знали гебрійську, арамейську й рідну асирійську мови. Тим часом біблійна історія зустрічі Йосифа із його ханаанськими братами в Єгипті зображає картину спілкування за допомогою перекладача: «Вони ж не знали, що Йосиф розуміє їх, бо між ними був перекладач» [Буття 42, с. 23].

Переклад певний час вважався мистецьким творчим процесом, який досягнути теоретично просто неможливо. З огляду на це, попри теоретичне осмислення сутності процесу перекладу в роботах Е. Доле [Dolet], А. Тайлера [Tyler], А. Севорі [Sevori], переклад довго не ставав об'єктом пильної уваги лінгвістів.

Таким чином, можна зазначити, що перекладознавство як окрема галузь лінгвістики почало формуватися лише в середині ХХ століття, коли з'явилися ґрунтовні праці із загальної теорії перекладу В. Комісарова [Комиссаров, 2001], Л. Бархударова [Бархударов], О. Швейцера [Швейцер] та ін., з окремої та спеціальної теорії перекладу В. Гака, Б. Григор'єва [Гак], О. Чередниченка [Чередниченко], В. Карабана [Карабан] та ін.

У фахових дослідженнях із перекладознавства розроблялися загальнотеоретичні проблеми, серед яких важливе місце посідали еквівалентність й адекватність, теорія перекладацьких відповідностей, класифікація типів текстів, мети й завдання перекладача, характеру передбачуваного реципієнта з погляду вимог до здійснення перекладацької діяльності, проблеми семантичної та прагматичної адаптації тексту, проблеми синтаксичного варіювання, лексичних і граматичних трансформацій у перекладі тощо; розробляли також й окремі проблеми перекладу текстів того чи іншого типу, стилю, підстилю, жанру залежно від конкретної пари мов, проте недостатня увага приділялася перекладу канонічних текстів, який надає перевагу ідеологічному змісту мови тексту, виводить переклад за межі лінгвістики.

Переклад Біблії виходить за рамки традиційної практики перекладу й накладає на перекладача додаткову відповідальність за відтворення не так словникового значення мовної одиниці, як її

релігійного змісту. Божі слова, подані мовою оригіналу, часом не знаходять цілком адекватного аналога в якійсь іншій мові. З огляду на це основним завданням перекладача Святого Письма стає максимально точно тлумачення ідейного змісту релігійних вірувань.

«Сучасна теорія перекладу, — зазначає М. Лановик, намагається вирватися за межі власної проблематики та включитись у загально культурологічну філософську парадигму, у якій переклад розглядається як інтердисциплінарний феномен» [Лановик, с. 15].

Новаторство ідей М. Лановик ґрунтується на усвідомленні кожного перекладу як виду інтерпретації, що свідчить про відносність будь-якого перекладу, навіть авторського. Виникла потреба глибокого, зокрема й філософського, осмислення цього процесу. Висловлюючи власну позицію у філологічній дискусії, авторка чітко окреслює головні розбіжності в поглядах на проблеми в мовознавчому та літературознавчому підходах і всебічно обґрунтовує літературознавчу парадигму художнього перекладу. Вона переконливо доводить, що сприйняття красного письменства як специфічної «метамови» в семіотичному, а не лінгвістичному аспекті переорієнтовує розгляд феномена художнього перекладу у сферу інтерпретації.

У своїх міркуваннях М. Лановик виходить з того, що проблема інтерпретації у ХХ ст. стала ключовою для гносеології, логіки, філософії мови, семіотики, теорії комунікації, методології наук, що зумовило звернення до герменевтичних принципів, інтенсивний розвиток яких спровокувала поява Септуагінти — виконаного в II–III ст. олександрійськими богословами перекладу єврейської Біблії грецькою мовою з єврейської й арамейської мов, якими були написані книги Старого Заповіту. С. Аверінцев слушно назвав це подією всесвітнього культурно-історичного значення, попри те, що Септуагінта була створена передовсім для потреб юдейської громади в Єгипті, де грецька мова функціонувала в ролі *lingua franca* всього середземноморського регіону.

Цей перший переклад Біблії містив у собі неточності, суперечності, що потребували тлумачення в межах релігійного канону. Спостерігалось значне розходження стилю й лексичних шарів у тексті П'ятикнижжя та деяких інших книг Старого Заповіту [Номіг, с. 87]. На думку М. Марголіса, це було пов'язане з тим,

що текст Септуагінти формувався досить тривалий час: аналіз мови показав, що Тора, або П'ятикнижжя Мойсея, була перекладена наприкінці III ст. до н. е., під час царювання Птолемея Філадельфа (285–247 до н. е.), а інші книги — у II ст. [Margolis, с. 112; пор.: Bleddyn, с. 198].

Реконструкція первісного, вільного від ревізій і додавань тексту Септуагінти є складною текстологічною проблемою. Збереглося кілька сотень рукописів, які містять деякі частини тексту оригіналу Септуагінти. За таких умов текст першого перекладу Біблії є надзвичайно цікавим для герменевта з огляду на різноманітність його технічного виконання, яка була викликана різним ступенем адекватності та буквалізму різних зразків перекладу.

По-перше, він технічно виконаний досить варіативно, що дає підстави говорити про різні рівні адекватності й буквалізму й, зрештою, про різновиди перекладу — від калькування до перекладу-тлумачення. По-друге, він ознаменував універсалізацію юдейської думки. Як зазначав свого часу С. Соболевський: «Септуагінту швидше тлумачать, аніж перекладають» [Соболевский, с. 644].

Важливу роль Септуагінта відіграла й у справі християнізації Київської Русі. Перенесення на слов'янський ґрунт християнської культури вимагало перекладу з грецької мови, необхідного для богослужінь зводу книг Старого й Нового Заповітів. Перші переклади біблійних книг не були перекладом «із грецької чи болгарської мов у сучасному розумінні цього слова» [Сліпушко, с. 130], а були прагненням «осмислити нову літературу, інтерпретувати її, дати власне розуміння та оцінку, а головне — вписати її у контекст руського духовного життя та світогляду» [Сліпушко, с. 130], не порушуючи водночас канону, норм і правил перекладу й тлумачення Біблії.

У Київській Русі, куди біблійні тексти імпортувалися з Візантії через болгарське посередництво, вони потрапили під потрібну функціональну класифікацію: у службових реєстрах вибрані з канону тексти розташовувалися в тому порядку, у якому вони читалися під час богослужіння впродовж року, четві — включав повний текст відповідної книги, структурований згідно зі встановленим порядком, а тлумачний текст розбивався на дрібні фрагменти, що їх супроводжували коментарі Отців Церкви. Кожен із названих

зразків мав своє спеціальне призначення, склад, особливості тексту, власну історію виникнення й побутування.

Досить багато питань слов'янської бібліїстики досі не з'ясовано. Серед невирішених проблем залишається співвідношення слов'янської Біблії з грецьким текстом. Складності додає ще й та обставина, що на слов'янських землях, і в старій Україні зокрема, паралельно існувало кілька видів біблійного тексту: службовий, четій і тлумачний. Отже, не тільки можна припускати, але й стверджувати, що різні перекладачі брали в роботу відмінні версії оригіналу — списки, що походили від різних гілок текстуальної традиції [Алексеев, с. 117–120].

Зважаючи на те, що з усіх книг поширеного в Київській Русі біблійного зводу маємо лише критичне видання четієго тексту Книги Буття та службового (паремійного) тексту Книги Вихід [Лукашевич, с. 604], ще й досі не з'ясовано, яка саме група грецьких списків використана під час його створення, а характеристика перекладацької праці подана в загальних рисах [Пичхадзе, с. 10–21].

Проблема ускладнюється ще й тим фактом, що богослужбові книги збереглися в порівняно пізніх списках, а це здебільшого робить їхню текстологічну зв'язку з тим чи іншим авторським твором, у якому наявні зразки біблійної герменевтики як структуранти поетики, практично неможливою.

Варто також пам'ятати, що біблійні цитати пронизували майже всі перекладні твори, якими користувалися давньокиївські книжники. Недарма П. Білоус називає наших давніх авторів «садівниками», котрі «дбали про свій сад, хоч і висаджений частково із привезених з чужини дерев» [Білоус, с. 295].

Часом неможливо навіть визначити, чи користувався автор якимось невідомим слов'янським перекладом Біблії, її оригінальним грецьким текстом, патристичними, богословськими чи богослужбовими текстами, значна частка яких складалася із біблійних цитат, чи відтворював Святе Письмо з пам'яті. Тим часом зіставлення вихідних текстів церковно-канонічної, агіографічної та проповідницької літератури, а перш за все Святого Письма, з відповідними старослов'янськими й давньоруськими перекладами дозволило б відтворити точні значення окремих слів і фразеологічних одиниць, так само, як і той понятійно-категоріальний апарат, яким користувалися давньоруські книжники й за допомо-

гою якого вони сприймали й описували навколишній світ і події, що змінюються. Однак з огляду на відсутність оригінальних перекладів Святого Письма старокиївського періоду на сьогодні зробити це майже неможливо. У такому разі виникає необхідність послуговуватися перекладами Біблії пізніших часів.

Відсутність повного перекладеного тексту Біблії в давньокиївській культурі загалом, і в літературі зокрема, компенсувалася зверненнями до церковного Передання, патристики, апокрифів й інших творів християнсько-релігійного змісту візантійського та староболгарського походження. Звісно, засвоєна майже на рівних правах така різноманітність творів мала посутній вплив не лише на формування методів тлумачення Святого Письма, а й безпосередньо на характер пізнання світу й буття.

Література

1. Алексеев А. Текстология славянской Библии. Санкт-Петербург : Издательство «Дмитрий Буланин», 1999. 257 с.
2. Бархударов Л. Язык и перевод (вопросы общей и частной теории перевода). Москва : Международные отношения, 1975. 240 с.
3. Біблія. Книги Святого Письма Старого та Нового Завіту. Пер. ієромонаха Рафаїла (Романа Турконяка). 4-ий повний переклад з давньогрецької мови. Київ : Українське Біблійне товариство, 2011. 1214 с.
4. Білоус П. Літературна медієвістика. Вибрані студії: У 3 т.: *Зародження української літератури* : Монографія. Житомир, 2011. Т. 1. 376 с.
5. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика : Вибрані твори. Пер. з нім. Київ : Юніверс, 2001. 288 с.
6. Гак В., Григорьев Б. Теория и практика перевода : Французский язык. Санкт-Петербург : Интердиалект, 2000. 457 с.
7. Карабан В. Переклад англійської наукової технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми: посібник-довідник для студ. вищ. навч. закл. Вінниця : Нова книга, 2002. 562 с.
8. Клеман О. Истоки. Богословие отцов Древней. Церкви : Тексты и комментарии. Москва : Путь, 1994. 383 с.

9. Комисаров В. Современное переводоведение : Учебное пособие. Москва : ЭТС. 2001. 424 с.
10. Лановик М. Теорія відповідності художнього перекладу: літературознавчі проєкції. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. 470 с.
11. Лукашевич А. Вифлеемские младенцы. *Православная энциклопедия*: В 30 т. Ред. Алексей II. Москва: Церковно-научный центр, 2004. Т. 8. С. 604–605.
12. Пичхадзе А. К истории четьего текста славянского Восьмикнижия. *Труды Отдела древнерусской литературы*. Ленинград : Академии наук СССР, 1996. Т. 49. С. 10–21.
13. Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя : доба Київської Русі (X–XIII століття). Київ : Аконіт, 2002. 400 с.
14. Соболевский С. Койне. Богословская энциклопедия. Санкт-Петербург, 1908. Т. IX. Стб. 644.
15. Чередниченко О. Про мову і переклад. Київ : Либідь, 2007. 248 с.
16. Швейцер А. Глазами переводчика. Москва : Стелла, 1996. 97 с.
17. Bleddyn J. Roberts. *The Old Testament Text and Versions*. Cambridge, 1951. 342 p.
18. Dolet E. *La manière de bien traduire d'une langue en autre*. Lyon, 1540. 48 p.
19. Finegan J. *Light From the Ancient Past*. London : Oxford University Press, 1967. 652 p.
20. Homig G. *Die Anfänge der historisch-kritischen Theologie*. Gottingen, 1961. 356 s.
21. Hoof H. van. *Translators through History* / Eds.: J. Delisle, J. Woodsworth. Amsterdam and Philadelphia : John Beniamins, 1995. 241 p.
22. Kurz I. *The Rock Tombs of the Princes of Elephantine : Earliest References to Ineterpretation in Pharaonic Egypt*. *Babel*. 1985. Vol. 31 (4). P. 213–216.
23. Margolis Max L. *The Hebrew Scriptures in the Making*. New York, 1922. 298 p.

24. Sevorì T. The art of translation. London, 1952. 276 p.
25. Thomson F. The Slavonic Translation of the Old Testament. *Interpretation of the Bible*. Ljubljana, 1998. P. 605–920.
26. Tyler A. Principles of translation. London. 1790. 239 p.

Левченко Наталя. ПРЕВОДА НА БИБЛІЯТА КАТО ЛИНГВІСТИЧНО-ГЕРМЕНЕВТИЧНА ПРОБЛЕМА

**ПРИКАЗКАТА ЗА «ХЕНЗЕЛ И ГРЕТЕЛ» В СЕРИАЛА
«ИМАЛО ЕДНО ВРЕМЕ» — ТРАДИЦИОННИ МОТИВИ
И ФИЛМОВА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ**

Маринова-Панова Мария

*д-р, главен асистент, Софийски университет «Св. Климент
Охридски», Факултет по славянски филологии
m_marinova@slav.uni-sofia.bg*

Основната теза на В. Я. Пропп в книгата му «Исторически корени на вълшебната приказка» е, че приказката по своята същност представлява десаκραлизирaн мит. Според него тя пази много следи от обреди и обичаи [Пропп, с. 28]. Той отбелязва, че може да се срещне пълно съответствие между приказка и обред или обредът да се преосмисли в приказката, като някои негови елементи се заменят с други [пак там]. Понякога елементите на обряда могат да се появят по обратния начин — нещо, което в обряда се случва задължително, в приказката е избегнато [Пропп, с. 29]; «сюжетът възниква понякога от отрицателното отношение към съществуващата историческа действителност» [пак там]; «сюжетът възниква не по еволюционния път на прякото отразяване на действителността, а по пътя на нейното отричане. Сюжетът съответства противоположно на действителността» [пак там].

В. Я. Пропп определя мита като «разказ за божества или божествени същества, в реалността на които народът вярва» [Пропп, с. 31]. Разликата между мита и приказката според него е в социалната им функция, а не във формата им [пак там].